

РОЗДІЛ 2

ЦИФРОВІ РЕСУРСИ ТА СЕРВІСИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ

УДК 027.54(477-25):025.13:025.17(477)"1917/1991":001.891

Вощенко Олена Іванівна,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4192-7374>,

докторка філософії з філології,

наукова співробітниця,

відділ інформаційно-комунікаційних технологій,

Інститут інформаційних технологій,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,

Київ, Україна

e-mail: voshchenko@nbuv.gov.ua

КРИТЕРІЇ ОЦИФРУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ «РЕАБІЛІТОВАНА ЛІТЕРАТУРА» НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

Розглянуто основні критерії оцифрування та визначення книжкових пам'яток. Обґрунтовано, що колекція «Реабілітована література» з колишнього спецфонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського є колекцією – книжковою пам'яткою. Доведено необхідність оцифрування колекції в повному обсязі, насамперед україніки. Розкрито зміну підходів до її переведення на е-носії у зв'язку з повномасштабним вторгненням Російської Федерації. Запропоновано модель триступеневого відбору цінних та рідкісних видань із колишніх спецфондів для першочергового виготовлення страхових е-копій в умовах збройної агресії.

Ключові слова: «Реабілітована література», спецфонд, колекція, оцифрування, книжкові пам'ятки, страхова копія.

Колекція «Реабілітована література» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – це понад 15 тис. одиниць зберігання універсального змісту, які перебували у спецхові при

бібліотеці станом на 1990 рік (дата офіційної ліквідації спецвідділів). Рішенням дирекції НБУВ від 16 вересня 1991 року їх виділено в окрему колекцію. Зважаючи на її значну культурно-історичну та наукову цінність, у 2020–2021 році почалося оцифрування її частини, а саме української художньої літератури, та створення відповідної електронної колекції на платформі електронної бібліотеки «Україніка» НБУВ.

Т. Долбенко та Ю. Горбань підкреслюють, що пріоритетом для переведення на електронні носії в рамках державних програм оцифрування, упроваджених ще на початок 2000-х, стали рідкісні та цінні видання. Згадані науковці виділяють п'ять категорій документів на традиційних носіях, які переводяться в електронний варіант. Першою, найважливішою з них є рідкісні, особливо цінні та зношені видання.

Г. Ковальчук розглядає кілька критеріїв визначення рідкісних та цінних видань: хронологічний, історичний, меморіальний, виключності або неординарності видання чи окремих примірників, мовний, кількісний. Також дослідниця підкреслює важливість цілісного підходу, тобто застосування сукупності зазначених критеріїв. Доцільно говорити про те, що весь вміст колекції «Реабілітована література» належить до категорії рідкісних видань (а отже, підлягає першочерговому оцифруванню) за більшістю з цих принципів. Насамперед, за меморіальним. Його суть у тому, що цінність особових колекцій чи колекцій певних установ, товариств, організацій полягає, зокрема, і в цілісності та повноті цих зібрань. Тому Г. Ковальчук наголошує, що важливо зберігати їх саме в комплексі, а не вибирати певні книжки. Зібрання колишнього відділу спеціального зберігання при НБУВ відкладалося протягом понад 60 років, і факт потрапляння туди кожного його екземпляру ілюструє ідеологічну та цензурну політику СРСР. Тож розпорошувати цей масив на рідкісні та звичайні, цінні та малоцінні видання було б антинауково та антиісторично. З меморіальним тісно пов'язаний історичний критерій відбору книжкових пам'яток — за їхньою особливою історичною та культурною значимістю. Дослідниця висловлює переконаність, що важливим є збирання заборонених Радянською владою видань, особливо 1920–1930-х років, творів шістдесятників тощо, тобто видань «особливої історичної долі». Власне, колекція «Реабілітована література» і є зібранням заборонених у СРСР видань, куди входять і твори 1920–

1930-х, і шістдесятників та інших. Усі вони є виданнями «особливої історичної долі».

За іншими критеріями до книжкових пам'яток також належать ті чи інші сегменти колекції «Реабілітована література». Так, за хронологічним принципом до книжкових пам'яток зараховують насамперед стародруки. Але Г. Ковальчук говорить і про всю українську XIX ст., видання часів Жовтневого перевороту та національно-визвольних змагань, прижиттєві видання письменників та науковців, першовидання визначних діячів української культури. Усі ці категорії книжкових пам'яток представлені в колекції «Реабілітована література». Приблизно 80 відсотків її примірників – це прижиттєві видання. Також наявні першовидання М. Хвильового, перші редакції окремих творів В. Сосюри, А. Головка та ін., що мають беззаперечну літературно-наукову цінність. Критерій виключності чи неординарності видання зокрема стосується особливостей його дизайну. Колекція «Реабілітована література» містить екземпляри з художнім оформленням чи обкладинкою роботи В. Єрмілова, В. Кричевського, О. Мариненка та ін., майстерними зразками книжкового дизайну 1920–1930-х років. Виключності одиничним примірникам надають інскрипти (автографи, дарчі написи), маргіналії та екслібриси. Унікальність маргіналій екземплярів із цієї колекції – у примітках цензорів, а також слідах порушення ними цілісності видань – вирізаних, вирваних чи заклеєних сторінках, видалених портретах, затушованих прізвищах письменників чи представників редакційного колективу. Штампи бібліотек та установ дають змогу простежити багатоетапний «життєвий шлях» кожного видання, зокрема і потрапляння до спецхову та поновлення в основному фонді.

У системному підході до ідентифікації книжкових пам'яток також важливий кількісний критерій, а саме скільки екземплярів із тиражу певного видання перебуває в суспільному доступі. Більшість тиражів видань із «Реабілітованої літератури» були вилучені чи знищені, тож на сьогодні у дуже багатьох випадках уціліло лише по кілька примірників із колишніх спецфондів при великих бібліотеках.

Усе вище зазначене дає підстави розглядати колекцію «Реабілітована література» як колекцію – книжкову пам'ятку, що підлягає оцифруванню в повному обсязі. Пріоритетною визначено українську, а серед неї – художню літературу. При започаткуванні відповідної е-колекції питання сортування за рідкісністю та цінністю примірників для долучення до неї не поставало, оскільки головним

було не розпорошувати масив видань, зокрема і в форматі е-копій. План для ретрокаталогізації та подальшого оцифрування було сформовано за жанрово-хронологічним принципом, принципом попиту серед користувачів та принципом тематичної єдності е-колекції: спочатку проза, поезія та драматургія 1920–1930-х відповідно, потім ті самі категорії пізнішого періоду, за ними альманахи до 1917 року, далі західноукраїнські видання до 1939 року тощо. Але чергове загострення безпекової ситуації в Києві унаслідок повномасштабного вторгнення Росії змусило переорієнтувати підходи до оцифрування колекції «Реабілітована література». З метою створення страхових копій було вирішено визначити найбільш рідкісні та цінні видання з колекції, яка сама по собі є цінним зібранням, що було розглянуто вище. Фактично, визначальним став кількісний критерій, тобто те, скільки примірників того чи іншого видання, ще не оцифрованого НБУВ, зберігається у публічних бібліотеках України й навіть продається на сайтах із торгівлі антикваріатом, чи доступні їхні оцифровані копії на е-ресурсах інших бібліотек та в мережі інтернет тощо. Відповідно до цього, розроблено три ступені відбору найбільш рідкісних видань: 1) відсутність е-копій в онлайн-доступі; 2) відсутність чи наявність в одному екземплярі в каталогах найбільших київських бібліотек – НБУ імені Ярослава Мудрого та НБ імені Максимовича; 3) відсутність / обмежена кількість примірників за каталогами найбільших бібліотек України. Видання, які відповідають усім трьом критеріям, визначено найпріоритетнішими до оцифрування, оскільки вони потребують виготовлення страхової е-копії як такі, що збереглися у відносно малій кількості примірників у країні, що наразі зазнає масштабної збройної агресії (особливо якщо інші бібліотеки, де вони зберігаються, не проводять оцифрування видань зі своїх колишніх спецфондів). Видання, які відповідають першому та другому критерію та лише першому критерію, менш пріоритетні. З урахуванням цих критеріїв укладено список для оцифрування на 118 позицій, який наразі виконується. Триває аналіз каталогів найбільших бібліотек України.

Отже, збройна агресія Росії змусила переорієнтувати принципи оцифрування колекції «Реабілітована література» із жанрово-хронологічного, задоволення попиту користувачів та тематичної єдності е-колекції на принцип убезпечення найцінніших видань від наслідків повномасштабного вторгнення за допомогою створення страхових е-копій.

UDC 027.54(477-25):025.13:025.17(477)"1917/1991":001.891

Olena Voshchenko,

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-4192-7374>,

PhD in Philology, Researcher,

Department Information and Communication Technologies,

Institute of Information Technologies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

e-mail: voshchenko@nbuv.gov.ua

**CRITERIA FOR DIGITIZING THE “REHABILITATED LITERATURE”
COLLECTION BY V. I. VERNADSKYI NATIONAL
LIBRARY OF UKRAINE**

The main criteria for digitization and identification of rare books are considered. It is substantiated that the collection "Repressed literature" from the former special fund of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine consists of rare books. The necessity of digitizing the collection in its entirety (especially of Ukrainica) has been proven. The change in approaches to its conversion into digital form in connection with the full-scale invasion of Russia has been highlighted. A model of three-stage selection of valuable and rare books from former special funds for the priority digitization in conditions of Russian military aggression is proposed.

Keywords: “Rehabilitated literature”, special fund, collection, digitization, rare book, digital copy.